

ЗАКЉУЧАК

Миграције су, иначе, веома значајан елемент код проучавања друштвене, економске и професионалне историје, јер откривају низ одговора на питања која су фундаментална за рјешавање загонетки и противрјечности које су нагомилале у историографији. Подручје Босне и Херцеговине, током многих вијекова, било је „атрактивно“ за многобројна сти-

за историју, св. 52, Београд 1995, 21–39; Р. М. Грујић, *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији*, Београд 1989⁷.

„У Банској крајини, пре прикључења неких црквених и световних властелинастава у другој половини XVIII вијека, чинили су Срби око четири петине становништва и, судећи на основу најпотпунијег познатог пописа православних крајишника из тог доба, живели су у следећим насељима: Бабина Ријека, Балиновац, Батинова Коса, Бачуга, Беговићи, Бедник, Бестрма, Бјеле Воде, Бјеловац, Блатуша, Блина, Блињски кут, Бовићко Поље, Брезово Поље, Брестик, Боројевићи, Брњевац, Брњеушка, Брувно, Боровита, Брушани, Бузета, Бујиња, Бујинци, Буковица, Велешња, Велики Градац, Влаховац, Волиња, Воркапић, Врановина, Врпоље, Вртлине, Вукошевац, Гаге, Гвозданско, Главчани, Глина, Голиња, Голубовац, Горичка, Горњи Бјеловац, Грабовац, Грабовица, Градуша Велика, Градуша Мала, Грмушани, Дејановац, Дивуша, Добретин, Добрина, Дољани, Драга, Драготина, Драготинци, Драшковац, Дреновац, Дрљача, Дубица, Ђолук, Живаја Горња, Живаја Доња, Жиновац, Закопа, Замлача, Зрниште, Зут, Јабуковац, Јаворањ, Јаворик, Јамница, Јасеновац, Јасеновчани, Јошавица, Каврга, Казаперовица, Капелиште, Кињача, Кирич, Кладалук, Класнић, Клинач, Козарац, Комоговина, Коморани, Косна, Костајница, Костреша, Крчево, Кукурузари, Ловча, Лишчани, Љесковац, Љубина, Мађари, Мајданци, Мајске Пољане, Мали Градац, Маличка, Мартиновићи, Мачково Село, Меминска, Меченчани, Млинога, Моштаница, Мрачај, Новоселци, Обљај, Острожин, Ораховица, Пањани, Папићи, Пастуша, Пауковац, Педаљ, Перна, Петковац, Петриња, Петрињци, Пеца Велика, Пеца Мала, Пијешченица, Плетеница, Побрђани, Подгорје, Подове (сада Двор), Превршац, Радоња Лука, Раусовац, Рјечица, Ровишка, Рогуље, Рујевац, Свиница, Свраковица, Селиште, Сјевеоровац, Слабиња, Сликовац, Служинци, Соколовац, Србљани, Срњак, Старо Село (глинско), Старо Село (костајничко), Стипан, Стражбеница, Ступинци, Тимарци, Тремушњак, Тречча, Трстеница Горња (крајишка), Тртник, Удетин, Уметић, Унчани, Утолица, Уштица, Халагића Кула, Храстовац, Хртић, Церовљани, Чавловица, Чапљани, Чемерница, Чремушњак, Чукур, Чунтић, Ђоре, Шаканлије, Шаш, Шашева, Шегестин, Шибине, Шљивовац и Шушњар. Постоје индикације да је српско становништво живело и у Бојни, Вргинмосту, Црном Потону, Сочаници и још неким другим насељима, али она нису била обухваћена расположивим пописима“, В. С. Дабић, *Банска Крајина (1686–1751). Прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији*, Београд–Загреб 1984, 69–70. Видјети још: *Српски народ ван граница СР Југославије*, Београд 1996; Г. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека*, Историјски институт, Посебна издања, књ. 14, Београд 1970; М. S. Filipović, *Srpska naselja u Beloj Krajini (u Sloveniji)*, ANU BiH, Radovi, Knjiga XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12, Sarajevo 1970, 147–238.

хијска и организована „сељакања“ становништва; Турска, Аустрија и Млетачка Република су настојале свака из свог интереса да привуку што више становника БиХ у откриље својих држава, тиме су обезбјеђивале вјерне поданике и борце. На другој страни, Босна и Херцеговина је не само једном, мијењала свој етносоциолошку структуру. Доласком аустроугарске власти ситуација се даље мијењала.

The migrations of vlach population inside and outside the borders of Bosnia and Herzegovina under the turkish empire

Abstract: The work is dedicated to migrations of Vlach population inside and outside the borders of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Vlachs, Bosnia and Herzegovina, Turkish Empire, Austria, Venetian Republic

SUMMARY

The migrations are a very important element in studying social, economic and denominational history. They reveal numerous answers to questions which are fundamental in solving the riddles and contradictions through the historiography. The region of Bosnia and Herzegovina, during the centuries, it was „attractive“ for numerous uncontrolled and organized migrations of population: Turkey, Austria, Venetian Republic endeavored to bring as many inhabitants from Bosnia and Herzegovina into their borders. In this way, they were supplying themselves with subjects and soldiers. On the other hand, Bosnia and Herzegovina changed their ethno-sociological structure more than once. With the arrival of Austro-Hungarian authorities, the situation continued to change.

Мр Миливоје ПАЈОВИЋ
Генералштаб Војске Србије, Београд
Србија

Доктор Куниберт и пуковник Хоџес

Док су вршили своју службу у турском Београду тридесетих година XIX века, сплетом околности у једном тренутку историје саставили су се енглески пуковник и конзул Велике Британије, италијански хирург, лекар јеврејског порекла и српски кнез апсолутиста, сва тројица са жељом да уз помоћ дипломатије и владе Уједињеног краљевства савладају притисак царске Русије и сузбију њене намере да се власт кнеза Милоша ограничи и Србија стави под окриље цара Николе. Тако ће доћи до велике дипломатске игре и немилосрдног обавештајног рата за који је енглеска обавештајна мрежа ангажовала и најближе Милошеве сараднике, личног лекара и личног татарина.

Великих историјских и преломних друштвених догађаја на Балкану, иза којих нису стајали интереси великих сила, ретко да је било. Историчари се углавном слажу да је мало који политички споразум међу балканским земљама опстао. Или је после дугих година занемео и усахнуо без икаквих резултата, или се исте године када је и потписан и објављен од њега и одустало. Опстајали су само они пројекти, споразуми и политичке иницијативе које су земљама Балкана давале са стране. Са стране великих сила, свакако. Њихов интерес у коначном се огледао и у резултатима за које испрва и нису били заинтересовани. И онда када су национални покрети и устанци реметили на глобалном плану постављене циљеве најмоћнијих држава, велике силе су се налазиле да својим интересима прилагоде сваки напор и сваку жртву малих земаља и у коначном остваре своје амбиције.

Дипломатски и политички односи Велике Британије и Србије почињу средином XIX века. Улога Уједињеног краљевства представљаће се током XIX и XX века кроз изражено и активно присуство, како на блиском и далеком Истоку, тако и на Медитерану, у југоисточној Европи и у многим другим деловима Европе и света. На Балкану, и у Србији, дипломатско

UDK: 94:327(497.11:410)“18”

присуство енглеске круне у нововековној Србији, карактеристично је по епизоди везаној за првог експонента енглеске политике и империје, британског конзула који се у време друге владавине кнеза Милоша појављује у Србији. Реч је о пуковнику Џорџу Лојду Хоџесу (Sir George Lloyd Hodges), војнику и дипломати, службенику енглеске круне који ће на чудан и не тако славан начин, обележити последње дане прве владавине кнеза Милоша Обреновића. О томе је можда понајбоље у српској историографији писао др Михаило Гавриловић у својој, не по обиму великој, али изванредно значајној књизи *Из нове српске историје*, објављеној 1926. године. У *Енциклопедији српске историографије* Радош Љушић каже да Михаило Гавриловић спада у оне српске историчаре који су мало писали, а оставили су дубок траг у историографији.¹ У тексту који следи, са аналитичким и исцрпним освртом на расправу др Гавриловића под насловом *Велика Британија и Србија*, која чини већи део његове поменуте књиге, покушаћемо да још једном препричамо узбудљива збивања у две последње године прве владавине Милоша Обреновића и осветлимо политичке, обавештајне и личне улоге два човека која су била у средишту послова британске политике у Србији, пуковника Хоџеса, енглеског (британског) конзула и доктора Бартоломеа Куниберта (Bartolomeo Silvestro Cunibert) кнежевог личног лекара и пријатеља.

¹ Михаило Гавриловић (Алексинац, 1868 – Лондон, 1924). Српски историчар, архивиста и дипломата. Истраживао српску историју XIX века. Сматра се да са Михаилом Гавриловићем почиње научно обрађивање српске историје 19. века. Најзначајније његово дело је монографија *Милош Обреновић I-III*, први пут објављена 1908. године. Заснована је на необјављеној архивској грађи српског и страног порекла као и на, до тада, објављеним изворима и литератури. Његов рад је такође значајан за успостављање архивске службе у Краљевини Србији. Михаило Гавриловић је био управник Државног архива. Његов рад у Државном архиву имао је кључни значај за развој архивске службе у Краљевини Србији. Уређивању Државног архива посветио је деценију свог рада угледајући се на архивистичке службе западноевропских земаља. www.istorijskabiblioteka.com/juni 2013.

У дипломатској, политичкој и обавештајној бици између две силе, Русије и Енглеске, Србија која је још увек била вазална кнежевина Турске, представљала је по свој прилици само још један од бројних полигона на којем ће се ломити копља и интереси великих. Јер активно британско присуство у Србији било је изазвано активним руским намерама у Цариграду, на Босфору и на Балкану. Интересе супарника требало је нападати где год је то било могуће, како би се утицај према Турској која је била на заласку моћи, искористио за остваривање сопствених циљева на оба континента. Руски интерес који је јачао у кнежевини Србији био је широко потпомогнут од стране љутих противника начина владања и самовоље кнеза Милоша. Противнике кнежеве, који су себе назвали „уставобранитељима“ предводио је кнежев брат Јеврем Обреновић. Њихове везе са Русијом биле су директне и свакодневне, а њихова спремност да се Милошу радикално ограниче владарске ингеренције и застави самовоља, подразумевала је потпуну верност Русији и пристајање на све њене захтеве.

Још у жеку Првог српског устанка, са освајањем београдске тврђаве, Русија се увелико укључила у унутрашње послове Србије. Није непознато да су вође устаничке Србије потпору тражиле и од других европских сила, Аустрије и Француске, али је заинтересованост ове две државе за питања српског устанка била недовољна да произведе конкретније акције. У то време, спремао се и мировни споразум између Русије и Турске који је требало да, парафирањем у Букурешту стави тачку на шестогодишњи рат. Последице судара два царства најављивале су и мировни договор који ће захватити и судбине малих балканских нација каква је била и Србија. Не само да Русија није била заинтересована за српску самосталност у жеку Наполеоновог похода на Исток, већ се сматрало да руски интереси могу бити значајно компромитовани ако би се Русија заузела за Србију. У Петрограду се сматрало да Срби својим тежњама за уједињењем могу бити стални извор нестабилности на Балкану. Разапети и разуђени између Аустрије и Турске, као и Француске у Далмацији, Срби ће непрестано производити немире који ће се приписивати Руском царству које би им било мецена. Русија, дакле, није била спремна да своје далекосежне интересе жртвује зарад подршке српском устанку, те је најбоље за све да Срби остану у односу према Порти у којем су и до тада били. Свему томе допринело је и приближавање Русије и Турске услед француских претњи руском цару, јер се очекивало да повлађивањем Цариграду

по питању Србије, Русија спречава могући савез Турака и Француза.

Српски интерес и резултати Првог устанка за Русију су били миноран проблем у широком спектру руских приоритета. Упечатљив доказ таквог става јесте и текст споразума Букурешког мира од 28. маја 1812. године. Њиме су скоро у потпуности поништени резултати Првог српског устанка.² Седмим и осмим чланом овог споразума, предвиђен је повратак турских власти у сва места и градове у којима су раније били. На неки начин, заштита Србима се могла сагледати једино у обавези која је Порти наметнута, да се у свим важним питањима мора са Србима преговарати и споразумно доносити одлуке. Михаило Гавриловић сматра да је тај члан уговора представљао један компромис између правног положаја Србије и положаја створеног устанком. Овим се на неки начин, Турска обавезала Русији за испуњавање договорених обавеза према Србији. Али, то је истовремено значило и директно преузимање преимућства Русије по питањима Србије, на начин на који Србија није могла да утиче. И док се Руси баве Наполеоном, Турска се спрема да са две велике војске прегази Србију и казни је за Први српски устанак. Источна турска војска напала је из правца Видина и Ниша, а босанска војска са Дрине. Већ су предузимали покоље и репресалије над Србима, не осврћући се на преузете обавезе из споразума са Русијом. Па ипак, ослободивши се притиска Француза, тадашњи руски суверен Александар успева да заустави погром српског народа. Погром чијој припреми је и сам вишеструко допринео.

У таквим околностима избија и Други српски устанак, а за њим следе и вишегодишњи договори и преговори Милоша Обреновића са Марашли пашом. До изражаја долазе Милошeve преговарачке способности и природно лукавство. Поткупљивањем паша, ликвидацијом неистомишљеника, лажним обећањима и супротним чињењем, Милош учвршћује своју владавину у Србији и истовремено настоји да од Порте добије верификацију достигнутих привилегија. Тако ће у годинама које долазе, Хатишерифом од 1830. године српски кнез обезбедити испуњење неких значајнијих српских захтева. Иако је Хатишериф налагао кнезу доношење државних закона и унутрашњу организацију кнежевине према писаним прописима, ни Русија ни Порта се с почетка нису освртале на Милошево апсолутистичко понашање, које је из дана у дан производило све више против-

² Букурешки мир 1812. Споразум, закључен 28. маја 1812. којим је завршен Руско-турски рат 1806–1812.

ника. На инсистирање Русије, у Хатишериф је била унета одредба да ће српски кнез владати у споразуму са посебним Саветом који ће сачињавати заслужни и истакнути појединци, али који ће у том Савету седети доживотно. Управо је Русија овакву формулацију текста закона безусловно захтевала. Овим би руски експоненти у Србији дугорочно обезбедили руски утицај, личне привилегије и сталну нестабилност српског кнеза.

Оваква квалификација је посебно сметала кнезу Милошу, нарочито зато што је захтевано да све ове одредбе буду предвиђене у будућем уставу, који је он упорно одбијао да донесе. Ипак, у жељи да ослаби притисак који је свакодневно трпео, кнежев секретар Димитрије Давидовић саставља први Устав који је 14. фебруара 1835. године и изгласан на Народној Скупштини у Крагујевцу. Форма Устава била је таква каква је одговарала кнезу Милошу – а то значи најпре, да што пре буде суспендован. Тако се и десило. На изричит захтев Аустрије, Русије и Турске, и на Милошеву искрену радост, први српски Устав, тај, како се говорило, „француски расад у турској шуми“, после само 58 дана трајања је суспендован.³ Његов аутор Димитрије Давидовић, кнежев секретар и учени човек из Земуна, израдом текста Устава показао је и еманциповану потребу српског друштва за преузимање достигнућа модерних демократских друштава Европе. У том тренутку, модерна и демократска друштва свакако нису била Русија и Турска, а ни за Аустрију се то не би могло тврдити, будући да ни сама није имала устав. Милошеви љути противници подржавали су настојања Русије да га у апсолутизму и својевољи ограничи. Предњачили су брат Јеврем Обреновић, обор-кнез Шабачке нахије, Тома Вучић Перишић, Аврам Петронијевић, Стојан Симић и Ђорђе Протић. У таквим околностима долази до енергичне појаве британске спољне политике у Србији. Иза јаке дипломатије стоји више значајних услова и чинилаца. Јаку и продуктивну дипломатију имају државе са дугом поли-

³ Сретењски устав је први модерни српски устав. Писан је по узору на француске уставне повеље од 1814. и 1830. и белгијски устав од 1831. године и један је од првих демократских устава у Европи.

тичком традицијом, снажном и експанзивном економијом и развијеном обавештајном службом. Управо британска обавештајна служба важила је и важи за најразвијенију и најбољу службу у свету, а оперативни обавештајни рад биће суштина боравка првог британског конзула у Србији.

Главни окидач за британску дипломатску кампању у Србији био је **Уговор о савезу за напад и одбрану** склопљен између Русије и Турске 1833. године у Унђар Склеесију (Unkiar Skelessi), малом селу поред Инстанбула, који је жестоко погодио француске и британске интересе. Говорило се да је Русија загосподарила Босфором и Мраморним морем, а Лорд Палмерстон, британски министар спољних послова сматрао је да руске ингеренције над Дарданелима жестоко погађају енглеске пројекте и циљеве у Малој Азији. Знано се да истовремено Русија чврсто стеже Србију у својој интересној зони и да ће руски утицај, уколико се не предузму све могуће мере опасно загорзити интересима Енглеза у Малој Азији и на Медитерану. Лондон је тада одлучио да се у Београд хитно упути један дипломата, заправо обавештајни официр, који ће помно мотрити на руске потезе у Србији. Истовремено, нема сумње, британска влада је и у друге крајеве послала диломате са истим задацима.

Кнез Милош није имао дилема у погледу става Русије према Србији. У Русији је на власт дошао цар Никола Први. Кнез је знао да је само пуки руски интерес повод њиховог мешања у унутрашње српске ствари. У то се и лично уверио приликом боравка у Цариграду од августа 1835. године где је провео пуних 70 дана. Забележено је да је у своју прву званичну аудијенцију код турског султана, Милош понео 500 000 гроша као поклон. Пред султаном Махмудом Другим, српски кнез се појавио у генералској блузи, са турским и руским одликовањима на грудима. Михаило Гавриловић је о томе писао: „**После**

Милошеве беседе, султан заповеди те се донесе једна кутија, коју, пошто је отвори, преда сераскер-паши. Овај из ње извади орден са сликом царевом, искићен богатом брилијантима и пошто га је Милошу поднео да га пољуби и додирнуо њиме главу његову, преда га Милошу у руке.

Лорд Палмерстон, министар спољних послова Велике Британије

Ово се даје, рекао је тада, теби, фамилији и дому твојему! Затим на заповест султанову донесе му сабљу, искићену самим драгим камењем, и султан је преда мушир-паши. Пошто ју је паша поднео Милошу да је целива, припаше му је. На заповест султанову прилазе затим царски ађу-танти и огрну Милоша харванијом (свечаном одором) која је била сва златом извезена, а копча искићена брилијан-тима. После аудијенције паше опет одведу Милоша у стан мушур-паше, који је такође био у царским палатама, где ускоро буде доведен диван коњ кулаш, најлепши Мисирац с богатом опремом и златним узенгијама, којег је султан на дар послао Милошу.⁴ Сам Милош је после овог пута често

говорио: „Русија је од мога пута у Цариград била мој непријатељ.“

Већ следеће годи-не руски вице-конзул из Оршаве добио је задужења која су се стриктно односила на Србију. Русија је задржавањем конзула у Оршави настојала да не даје повода другим европским земљама да у Београд шаљу своје дипломате и тиме јачају свој утицај. Милошеви противници Стојан Симић и Ђорђе Протић увелико су ступили у везу са руским вицеконзулом. Симић се настанио у Букурешту, а Милошеве сумње да из Оршаве стиже новчана помоћ његовим противницима биле су оправдане. Исте 1836. године постављен је и први конзул у Београду. Био је то представник Аустрије са којом је кнежевина Србија имала и друге односе осим политичких, посебно око неких трговинских протокола. Дакле, осим Аустрије, Велика Британија је почетком 1837. била међу првим државама које су са Србијом успоставиле дипломатске односе. Пуковник Џорџ Хоџес добио је значајна упутства која су се односила првенствено на руске активности, како у Србији, тако и у околним земљама на Балкану и у европској Турској. Његово присуство није требало да на било који начин представља посредовање између кнеза и руског вице-конзула.⁵ Када је почетком 1837. године сти-

Пуковник Џорџ Лојд Хоџес, британски конзул у Србији, 1837-1839. (Слика, уље на платну 91.5 x 71.5 cm непознатог енглеског аутора из 1840. године налази се у амбасади Велике Британије у Београду)

гао до Земуна, сачекао је неколико дана да му се припреми резиденција. По преласку у Београд, настојао је да што пре ступи у контакт са српским кнезом. Срби су веома свечано дочекали Британца који се крајем маја обрео у Београду. Како је ред налагао пуковник Хоџес се упутио и Јусуф паши који је тада представљао турску власт у Београду. Београд је у то време имао око 15000 становника укључујући и око 3000 Турака и око 2000 војника у тврђави. За разлику од српске добродошлице, Јусуф паша се није придигао да поздрави пуковника када је овај ступио у његове одаје. Дочекао га је седећи што је код британског изасланика изазвало згражавање о којем ће касније говорити, и тај ће гест утицати на њихов резервисан однос до краја Хоџесовог мандата у Србији. Такође, знало се да је турски паша, руски плаћеник, а истовремено поткупљиван и од српског кнеза. Недељу дана после сналажења у Београду, Хоџес је отпутовао у Крагујевац на пријем код српског кнеза. Већ при првом сусрету, понудио је Милошу своје пресељење у Крагујевац, како би њихови контакти били дневни. Милош се захвалио због таквог предлога, поручивши да Београд, као његова друга престоница, сасвим одговара за седиште једног конзула, те да ће бити прилике да довољно често размењују своја мишљења. Приликом првог сусрета, одговарајући на кнежева питања око става енглеске круне у вези са приликама у Србији, конзул се ограддио. Одговорио је да кнез Милош не треба да очекује отворену подршку британске владе, али да истовремено не треба ни Русима да даје

Риста Прендић, српски татарин. На блузи се види Silver Greyhounds badge (британска значка „Сребрног хрта“) коју је Риста од Енглеза добио за ревносну службу.

уступке који раније нису договорени, односно на којима нико не инсистира. Управо он, Хоџес, ту је да саветима и информацијама помогне српског кнеза, те зато и инсистира на што чешћим сусретима.

Одмах је пуковник Хоџес приступио изучавању политичких прилика у Србији. Његов непосредно претпостављени, поред министра спољних послова Велике Британије лорда Палмерстона, био је и амбасадор Уједињеног краљевства у Цариграду лорд Џон Понсонби, истакнута али врло контроверзна личност британске дипломатије у Константинопољу у периоду од 1833. до 1840. године. Везе са Цариградом Хоџес је успостављао путем дипломатске курирске (татарске) службе која је већ постојала у Србији. Тајне обавештајне извештаје и процене слао је у Цариград Понсонбију. Забележено је да су управо Срби били преносиоци ових енглеских преписки.

Кнез Милош за ту сврху, препоручио је Хоџесу свога оданог пријатеља, курира-татарина Ристу Прендића. Како је добро радио за енглезе види се и по томе што је Риста касније и одликован. Постао је носилац енглеске медаље, значке „Сребрни хрт“, која се још од XVII века додељује ревносним службеницима круне, дипломатским поштоношама-куририма.⁶ Није немогуће закључити да је енглеска обавештајна служба и ову делатност стриктно контролисала и на тај начин долазила до информација о садржају комуникација између држава и владара.

Хоџес је врло брзо и уверљиво закључио да је српски кнез окружен непријатељима из свих слојева друштва,

⁵ Познато је да је Џорџ Хоџес 1832. године био командант интервенционистичке бригаде британске војске састављене од легионара добровољаца, која се борила у Португалији. Били су задужени да португалску краљицу Марију да Глорију врате на трон после збацивања од стране побуњеника. Хоџес се истакао вештим и храбрим командовањем, а своје искуство забележио је у мемоарима о експедицији у Португалији: **Narrative of the Expedition to Portugal in 1832, under the orders of His Imperial**

⁶ Српски татари су били најиздржљивији дипломатски курири у Европи. Њихова маршрута, од Београда до Цариграда била је дуга око 900 километара. Тај пут су, једино они, прелазили непрекидно јашући а путовање је трајало просечно 8 дана. То су могли да остваре једино ако нису спавали у току пута. Обични путници, који су спавали у успутним мензуланама, путовали су до 15 дана; www.skyscrapercity.com/juni 2013.

Страница из службених новина британске владе на којој је објављено Хоџесово именовање за конзула у Србији (The London Gazette: no. 19462. page 233. 31 January 1837)

⁴ Михаило Гавриловић, Милош Обреновић I-III, Београд, 1912, 527.

али да томе највише доприноси апсолутистичко понашање самога владара и непостојање воље да се донесу закони који би ограничавали владаре ингеренције. Осим тога, сматрао је да такво стање у дужем периоду може изазвати и отворену руску интервенцију, против које не би стали ни турски гарнизони. Таква ситуација би онемогућила даље Хоџесово утицање на кнеза. Револуција незадовољника, првенствено сељака који су били обавезни да без накнаде кулуче за кнеза, која би била повод руској интервенцији, довела би на власт присталице руске политике. Хоџес се о приликама распитивао и код Милошевих противника, склапајући тако мозаик стања политичких прилика у Србији. Није обавештавао кнеза о сазнањима до којих је дошао, али је желео да на сваки начин из прве руке сазна какво је кнежево расположење према свим догађајима у земљи. Хоџес у лето 1837. године пише лорду Палмерстону у Лондон: „У овој земљи нема никаквога устава нити какве било врсте утврђених закона, грађанских нити кривичних; земљом влада кнез као неограничени господар...“ Најтеретнија од свих дужности које леже на народу јесте кулук, или принудан рад за јавну или приватну потребу...⁴⁷

Испрва је Милош резервисано прихватио Хоџеса. Сматрао је такође да не треба тако често да се виђају на његовом двору, па ни у претерано дугим сусретима и разговорима. Милош је знао да ни Енглези немају никаквих других циљева до борбе за своје огољене интересе који су се огледали у настојањима да се ослабе руски утицаји на Босфору и у Средоземљу. У окружењу најближе родбине и сарадника такође се осећао нелагодно. Био је у лошим односима са кнегињом Љубицом, са својим братом Јевремом и са истакнутим политичким првацима. У групу његових оданих пријатеља и службеника спадали су Димитрије Давидовић, секретар Књажевске канцеларије, архимандрит Мелентије Павловић, Сима Милосављевић-Поштрамац „Амица“, кнежев стални пратилац, Алекса Поповски, кнежев секретар, Јаков Живановић, директор Кнежеве канцеларије, као и кнежеви лични лекари Вито Ромита, Бартоломео Куниберт, Јован Стејић, и други.⁸

Саветујући Хоџесу да треба да избегавају честа виђења као и да он лично смањи доласке на двор, Милош му је за

везу ставио на располагање свога пријатеља и личног лекара Бартоломеа Куниберта. Пуковник Хоџес је то са задовољством прихватио. Усхићено је напоменуо кнезу Милошу да је он конзул код њега, српскога кнеза, а не као конзул Аустрије који се акредитовао код Турака. А како би др Куниберта везао за себе, понудио му је и додатни новац за његове услуге коренсподенције са кнезом, али и за неке друге информације које би могле бити од користи. Британско министарство спољних послова је одобрило конзулу Хоџесу да Куниберту за услуге плаћа 30 фунти годишње.⁹ Пишући о овом гесту кнеза Милоша и др Куниберта, Михаило Гавриловић не каже отворено да је др Куниберт уведен у енглеску обавештајну мрежу. Пре би се рекло да је био користан и поуздан извор података за једног британског агента. Ипак, он на посредан начин описује стање личности др Куниберта и разлоге његовог брзог пристанка да ради за енглеског обавештајца. Он каже: „Др. Куниберт, родом из Пиемонта, живео је петнаест година у Србији. Био је сиромах, имао је велику породицу, и био је врло одан Кнезу, који му је крштавао децу, што је по српским обичајима стварало између њега и Кнеза једну врсту сродства...“ Карактеристичан је даљи опис др Куниберта када Гавриловић закључује: „Иако Милошев присталица, он је био либерал у западном смислу. Подједнако русофоб и аустрофоб, без родбинских и без партијских веза у Србији, он је био као саздан да буде повереник и посредник између Кнеза и консула. Ако Куниберт и није марио улогу која му је била додељена, он је бар имао то задовољство да је био употребљен у једноме политичком послу чији је циљ био зближење између Србије и Западних Сила и њено ослобођење од руског утицаја... Хоџес је нашао у њему драгоцен извор сваковрсних обавештења, и давао му за његове услуге врло скромну суму“.¹⁰

Како примећује Душан Т. Батаковић, Куниберт није био само плаћени агент који је за награду истовремено радио за два господара. Његово залагање око кнежевих преговора са пуковником Хоџесом, проистицало је из дубоких личних уверења: подозревајући да Русија преко својих дипломатских чиновника у Оршави потајно ради на ограничавању кнежеве власти и да Милошеви противници ослонац налазе управо у

⁹ (Phyllis Auty, Необјављени документи енглеског министарства спољних послова о Србији 1837–1911, Историјски часопис, књ. XII-XIII (1962–1963), Београд, 1963), цитирао Д. Т. Батаковић у поговору књиге: Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, аутора Бартоломеа Куниберта.

¹⁰ Михаило Гавриловић, *нав. дело*, 117.

руској дипломатији, Куниберт је једини спас за кнежеву владавину видео у његовом приклањању Великој Британији, и стављању Србије под протекторат свих великих сила.¹¹ Неопрезни тумач би могао из реченог да закључи како царска Русија, наметањем устава и закона, тежи демократским и либералним принципима владавине у Србији, док је Британска влада, иако пропагира либерализам, заправо та која штити апсолутизам и безакоње српскога кнеза. Пада у очи и чудан закључак Михаила Гавриловића да је приближавање Србије Западним Силама заправо **ослобођење** од руског утицаја, односно да је циљ ових радњи зближење између Србије и Западних Сила, што је мало вероватно. Ако циљ јесте било зближење, оно није било ради добробити Србије, него зарад интереса Велике Британије, а противно Русији. Коначно, што се тиче **ослобођења од руског утицаја**, јасно је да је руска пропаганда у Србији у то време била јака а да је свакога дана кнежева власт слабила највише због њега самог. Јер Русија је подржавала исте оне захтеве које је и велика већина у Србији желела – ако не повлачење кнеза са власти, оно барем ограничавање његовог деспотизма.

Милош се поверио Хоџесу да намерава да изађе пред народ и обелодани да ће се отворено обратити Енглеској, Француској и Аустрији и тражити заштиту за независност Србије од рускога утицаја, онако како је и уговорена у споразуму са Портом. За разлику од првог сусрета, конзул Хоџес је сада отворено изнео уверавања да ће Енглеска стати у заштиту кнеза и Србије од насртаја било које силе па и Русије. Саветовао му је да не треба више да прети својом оставком, као и да се не боји рускога напада, јер би у случају општега сукоба Русија увек била више заузета сопственим проблемима, док би на Западу увек било пријатеља који би Србију заштитили. Истовремено га саветује да донесе нека

¹¹ Душан Т. Батаковић, *Бартоломео Куниберт*, поговор књиге *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића* Бартоломеа Куниберта, 321.

основна државна и правна акта како би се аргументи Петрограда смањили и како кнез не би био стављен у руски кавез. Тај кавез, како се изражава Хоџес, био би сачињен од одабраних виђенијих појединаца који би чинили Сенат као кон-

тролно тело кнезу Милошу и у којем би мандат трајао доживотно. Овим би и Турској биле свезане руке, па је то разлог због којег Британац у поверљивим депешама јавља Лондону да је боље, колико се може, одржавати Милоша на положају макар и са апсолутистичким манирима. Хоџес пише: „Превртљив карактер кнежев **увећава тешкоће, и његово природно лукавство и оскудица начела, наводи ме да сумњам о његовом политичком поштењу, па стога и о могућности да постигнем код њега онолико колико би било желети... Ја јасно видим да се он боји да ради саобразно са назорима Велике Британије, или да предузме какву одлучну меру која би одједном навукла на њега моћно и опасно непријатељство Русије.**“¹²

Са друге стране, пуковник Хоџес је проценио блискост др Куниберта са кнезом и његовом породицом. Сазнао је да је италијански Јеврејин

Бартоломео Силвестро Куниберт веома наклоњен западној традицији, култури и политици.¹³ Припадао је револуционарној, тајној организацији Карбонара (*Carbonari*) која се у XIX веку раширила по ондашњим државама Апенинског полуострва. Њени чланови су се борили против нових монархистичких облика успостављених након Наполеоновог слома. Желели су и уједињење Италије. Куниберт је у Торину дипломирао медицину. Посебно се занимао за хирургију. Због сталног прогона од стране тајне полиције, пребегао је у Цариград где се извесно време и задржао обављајући послове за капућехају (заступника) београдског везира на Порти. Тада га је београдски паша и позвао и примио у службу. У Београду упознаје такође Италијана доктора Вита Ромиту. Његовом ћерком ће се касније и оженити

¹² Михаило Гавриловић, *нав. дело*, 119.

¹³ Куниберт је пописан у књизи *Знаменити Јевреји Србије*, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011, 126.

и добити синове Милана и Светозара. Кум на крштењу биће им српски кнез Милош. Тако ће 1827. године у Београду бити отворена и прва аптека у Србији од стране италијанских лекара др Вита Ромите и његовог зета др Бартоломеа Куниберта. Када је кнез долазио из Крагујевца или Пожаревца у Београд, ради лечења о њему су бринули др Јован Стејић и др Ромита. Касније се и др Куниберт прикључује старању о кнежевој породици, посебно о његовим синовима, али и о миљеници Јеленки. Како је време пролазило др Куниберт постаће и главни лекар кнегиње Љубице.¹⁴

Тако су се, свако вршећи своју службу, у турском Београду тридесетих година XIX века састали енглески пуковник и конзул Велике Британије, италијански хирург, лекар јеврејског порекла и српски кнез апсолутиста, сва тројица у једном тренутку са жељом да уз помоћ дипломатије и владе Уједињеног краљевства савладају притисак царске православне Русије и сузбију њене намере да се власт кнеза Милоша ограничи и Србија стави под окриље цара Николе.

Тако Хоџес, после мање од годину дана боравка у Србији, препознатљивим Кунибертовим речима, пише у Лондон: **„Никога нема у овој земљи који би, на Милошевом месту, био у истој мери вољан да тражи савез с Великом Британијом противу Русије, и уопште био тако расположен да ради сагласно са жељама Владе Њенога Величанства.“**¹⁵ Овим писмом, као и са још неколико сличних, Хоџес настоји да код британске владе издејствује притисак на Порту, да се испштује одредба Хатишерифа и београдска варош испразни од Турака, што би српскога кнеза орасположило и још више везало за Енглеze. Тих дана он даје доктору Куниберту конкретан задатак, са захтевом да му писано објасни политику кнеза Милоша и наведе разлоге „због којих Турска и турско-филске силе треба да подржавају Милоша против Русије“. Већ 15. јануара 1838. године Хоџес је од др Куниберта добио једно повеће писмо у којем је приказано Кунибертово виђење Србије. Нема података о томе да ли је кнез знао шта

¹⁴ У Пожаревац је долазио више пута ради лечења кнегиње Љубице и кнежевића. Кнегињу Љубицу лечио је у Пожаревцу почетком септембра 1826. године. Мучила се са стомачним болестима и нервном грозницом. Синове Милана и Михаила др Куниберт је лечио током 1827, 1828, 1832 и 1834. године, више пута свраћајући у Пожаревац. Понекад и са пута у Крагујевац где се бринуо и о Јеленкином и Милошевом ванбрачном сину Гаврилу. Указом донетим у Пожаревцу 1833. године, кнез је Куниберту доделио доживотну пензију од 300 форинти у сребру за заслуге и захвалност о бризи за његово и здравље његове породице, у: Мирољуб Манојловић, **нав. дело**, 18.

¹⁵ Михаило Гавриловић, **нав. дело**, 127.

Куниберт пише и предаје Хоџесу. Такође, није познато ко је још учествовао у обезбеђењу евентуалних података који су Куниберту били потребни. На почетку самог извештаја, Куниберт хвали кнеза Милоша, а овако описује Србију пре Милошевог доласка за српског кнеза: **„Пре двадесет година, ова је земља била готово без икакве цивилизације и пуна хајдука. Срби су били дивљи и брутални, свештенство неотесано и огрезло у незнању, трговина, тако рећи, није ни постојала, путеви су били непроходни. Сада пак земљорадња напредује, трговина цвета, сељаци су имућни, и у њих се друштвенст развила. Сав тај напредак дело је Милошево.“**¹⁶ Цео Кунибертов извештај уз коментар пуковник Хоџес је проследио британској влади, а у тим данима почиње у Цариграду одлучујућа битка за кнеза Милоша, а самим тим и за преимућство Енглеза у Србији.

Пуковник Хоџес прави својеврсни план који настоји да током 1838. године спроведе у дело. О сваком својем постуку обавештава амбасадоре Британије у Бечу и Цариграду. Од већ успостављене обавештајне мреже у Србији он добија податке о намерама и расположењу и кнеза и његових противника. Може се заправо рећи да и Руси веома интензивно раде. Закључак је да је руска обавештајна служба у Србији пратила сваки корак пуковника Хоџеса. То ће му на неки начин и бити саопштено при крају мандата од стране руског конзула Герасима Васиљевича Вашченка, када његови напори у Цариграду потпуно пропадну. У овом мозаику балканске шпијунске битке, недостајала је Аустрија. Беч је одбијао да се супротстави Русији. Хоџес је чак претпоставио да постоји и тајни план по којем би после слома Отоманског царства Русија препустила Аустрији Босну и Србију. У сваком случају, конзула Матановића у Београду замењује други аустријски конзул генерал-мајор Никола Филиповић који је остао познат по следећој изјави: **„Не би ништа на свету волео него да сам Србин, и то само зато да убијем књаза Милоша... Та триста му вера, да се у том јуначком народу не нађе ни један човек да убије тога тиранина, него чини толика зла и насиља српском народу...“**¹⁷ Заправо, овај коментар најбоље илуструје став Аустрије. Милош је непријатељ који је увредио цара и Аустрију и Беч неће ништа учинити против руских интереса у Србији.

Хоџес сада битку пребацује у Цариград. Британски амбасадор успева да убеди Порту да у Цариград позове депута-

¹⁶ Исто, 128.

¹⁷ Забележено у мемоарима Алексе Симића, уставобранитељског првака. www.srpsko-nasledje. co. rs/јуни 2013.

цију кнеза Милоша и да заједно са њима саставе нови српски устав. У том уставу треба да стоји да Савет који се формира нема доживотни мандат, као и то да га поставља и разрешава сам кнез. То би омело планове Русије која захтева да Савет има доживотни мандат и да га кнез не може смењивати или мењати. Још је пуковник Хоџес предлагао да се у неком од закона ограничи право православном свештенству да чини цензуру над штампом јер **„Српско свештенство, реците Порти, мора се сматрати као оруђе руског утицаја – и свака политичка власт која буде дана свештенству биће у ствари дана Русији.“**¹⁸

Међутим, каква је снага Русије била на Порти тих тридесетих година XIX века најбоље сведочи утисак да нико од Турских званичника није смео нити да покрене питање нити да донесе одлуку која би се тицала Русије, а да руски амбасадор то лично не одобри. Није немогуће да се ово односило и на самога султана. Руски амбасадор Бутењев оштро напада британце, а самог Хоџеса оптужује да српскога кнеза, диктатора и самовољца, тера у рат са Русијом. Хоџес се по ко зна који пут обраћа британском министру спољних послова и, сада више због своје мисије, захтева да се Милошу помогне на сваки начин и спречи руски утицај на нови српски устав који ће вероватно отерати кнеза са власти. Међутим, лорд Палмерстон овако одговара Хоџесу: **„Британија ће зацело помоћи свим својим моралним утицајем. Али, свакоме мора бити јасно да због географског положаја Србије Велика Британија не може указати Његовоме Височанству никаку активну и успешну физичку помоћ, осим да објави рат Русији – а није очекивати да Енглеска ратује са Русијом само ради српског питања.“**¹⁹

Ово је био крах Хоџесове мисије. Кнез Милош је био депримиран. Срео се са Хоџесом у Пожаревцу 1. октобра 1838. године. Од доктора Куниберта је захтевао да престане са контактима са Хоџесом. У безизлазној ситуацији, саопштава Хоџесу да ће пристати на руске услове и у потпуности се окренути руској политици. Са почетком следеће године, све су припреме обављене за издавање новог Хатишерифа. Он је и објављен 23. фебруара 1839. године. Формирањем Савета од стране русофилских истакнутих старешина кнез Милош је стављен у онај руски кавез који му је само две године раније први поменуо пуковник Хоџес. Кнез је оптужио британског конзула да га је лажним и нереалним обећа-

¹⁸ Михаило Гавриловић, **нав. дело**, 148.

¹⁹ Исто, 161.

њима обрुкао пред Европом, а Хоџес истога дана извештава амбасадора у Бечу да кнез Милош морално и политички више не постоји. Тако се завршила мисија првог британског конзула у Србији. Упркос јакој дипломатији и развијеној обавештајној служби, неминовно је да је Русија адекватно одговорила. Тако се судар великих сила још једном изнад Србије одиграо на њену штету. Кнез Милош је напустио престо, а Србија ће још дуго наставити борбу зарад потпуне самосталности.

Пуковник Џорџ лојд Хоџес био је добар војни обавештајца, али са мало политичког и дипломатског стажа. Вероватно са јаким еланом и енергијом ушао је у вртлог борбе две велике силе, при чему је настојао да одигра више него активну улогу. За Петроград, а посебно за Лондон српски проблем представљао је минорну важност. Енергични и видљиви наступ британског конзула створио је у Србији општи утисак о томе да је Британија директно умешана у српске послове, да се подржавањем деспотизма кнеза Милоша, заправо директно супротставља вољи српскога народа. То је Русија вешто искористила и снага њене дипломатије и обавештајне мреже, даће одговарајуће и очекиване резултате. Вероватно је Хоџесовом неуспеху допринело и неукључивање Аустрије. Конзервативном Бечу, поред интереса који су у потаји имали са Русима, није могло да буде прихватљиво да Хоџес као „сувише ревностан заступник претерано либералних мера“ ради на одржању апсолутизма супротно вишегодишњим напорима Аустрије да се власт српскога кнеза радикално ограничи.

Одласком кнеза Милоша из Београда одлазе и доктор Куниберт и пуковник Хоџес. И док ће Британац наставити своје конзулске послове у Египту а касније и у немачким земљама, сиромашан и утучен због таквих догађаја др Бартоломео Куниберт одлази у родну Италију. Још једном ће се срести са српским кнезом у Бечу 1843. године. Умреће у Италији пишући **Историјски оглед о устанцима и самосталности Србије 1804–1850**, тако да није дочекао да види Милошев повратак у Србију 1858. године и обрачун са Уставобранитељима.

У сваком случају, историја ће се поновити у својим бројним мрачним епизодама. Британска дипломатска и обавештајна служба, као и службе других великих сила утицаће и на многе друге преломне догађаје у Србији и на Балканском полуострву. Неколико деценија касније видећемо их на делу. Од Балканских ратова и стварања Албаније, преко Великог рата, Мартовских демонстрација 1941. године, па све до краја XX века. И даље.

Литература

1. Бартоломео Куниберт, **Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића (1804–1850) I-II**, Просвета, Београд, 1988.
2. Владимир Стојанчевић, **Милош Обреновић и његово доба**, Просвета, Београд, 1966.
3. Мирољуб Манојловић, **Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревцу**, Зборник докумената 1, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2011.
4. Михаило Гавриловић, **Из нове српске историје**, СКЗ, Београд, коло XXIX, 1926.
5. Михаило Гавриловић, **Милош Обреновић I-III**, Београд, 1912.
6. Радош Љушић, **Енциклопедија српске историографије**, Београд, 1997.
7. Радош Љушић, **Кнежевина Србија (1830–1839)**, САНУ, Београд, 1986.
8. Радош Љушић, **Србија 19. века**, Изабрани радови 1–2, НИУ „Војска“, Београд, 1994.

Doctor Kunibert and Colonel Hodges

Abstract: While they were working in Turkish Belgrade in eighteen-thirties, as it happened in one moment of the history, an English colonel who was the consul of Great Britain, an Italian surgeon who was in fact a Jew doctor and Serbian absolutist duke met. All three of them wanted to suppress the pressure coming from the Imperial Orthodox Russia and prevent Russia’s intentions to limit the power of Duke Miloš’s authority and put Serbia under the Czar Nicholas reign. The merciless intelligence war and an enormous diplomatic game began. The British intelligence hired the closest Miloš’s collaborates, a personal physician and a personal Tatar.

Mr Велиша ЈОКСИМОВИЋ
 Министарство просвете Републике Србије
 Школска управа у Пожаревцу
 Србија

UDK: 792:929 Живојновић М. ; 930.85(497.11 Пожаревац)”18”

Књижевни и културно-просветни рад Мојсеја Живојновића у Пожаревцу

Абстракт: Предмет рада је књижевни и културно-просветни рад Мојсеја Живојновића у Пожаревцу. Живојновић је трајно место у историји завичајне културе обезбедио као први драмски писац, оснивач, управник, редитељ и сценограф пожаревачког позоришта и као један од оснивача читалишта. Бавио се и сликарством, публицистиком, проналазаштвом, лексикографским радом и фотографијом. Најзначајнији је као драмски стваралац; његова мелодрама **Скитничка конфузија** изведена је на најпознатијим српским сценама. Историјска драма **Смрт Вукашина краља** објављена му је из рукописне заоставштине.

Кључне речи: Мојсеј Живојновић, пожаревачко позориште, читалиште, драмски писац, мелодрама, историјска драма.

Прве књиге у обновљеној српској држави штампане су 1832. године у Књажевско-српској типографији у Београду, а већ 1833. године објављени су и приручници пожаревачких учитеља Стефана Максимовића и Ђорђа Зорића. Максимовић и Зорић су не само зачетници издавачке делатности у Пожаревцу него и први пожаревачки аутори којима су објављене књиге.¹

Средином 1833. године и Василије Јовановић, пожаревачки писац и некадашњи учитељ у Земуну, песник и драмски писац, доставио је Државној штампарији рукопис своје песме о кнезу Милошу („Описаније сирјеч дела јего Сијатељства, владетељствујућег господара и Књаза србског Милоша Обреновића, у стихове доведено Василијем Јовановићем, писаром Суда Нахије пожаревачке“). Рукопис је прегледао Димитрије Исаиловић, администратор штампарије, и нашао „да је содржаније његово на различитим описанијама и историческим предањима истинити догађаја срећног времена нашег основано“. Уочио је „доставерни“ опис кнеза Милоша, али и метричке недоследности: „Што се пак вњешњег состава и поетичког у слогомерију тиче, могли би се на неки мести по нешто изменити и на меру дотерати.“ Исаиловић је 23. јула 1833. године послао песму цензури и затражио одобрење да је побољша и „дотера“.² Василије Јовановић је 1829. године превео драму немачког писца Кристијана Феликса Вајсеа **Ромео и Јулија** (прерада Шекспирове трагедије), коју је у 1841. године у Пожаревцу извело дилетантско позориште Мојсеја Живојновића.

Мојсеј Живојновић (у изворима се спомиње и као Мојсило Живојновић, а у новије време Мојсеј Живојновић) живео је и стварао у Пожаревцу и пожаревачком крају од октобра 1838. године до 1854. године. Радио је као пожаревачки учитељ (1838– 1844), као писац хомољског среза (од

¹ Стефан Максимовић (Рума, 1792 – Уб, 16/28. септембар 1847) превео је у Пожаревцу („преведено Стефаном Максимовићем, пожаревачке јуности наставником“), где је радио од 1832. до 1838. године, приручник за учитеље основних школа **Правила училишнаја ради исправленија прељубазних учеников во употребленије славеносрбских народних училишта** (1833). Приручник спомиње Стојан Новаковић у **Српској библиографији за новију књижевност** (Београд, 1869, 174). Ђорђе Зорић / Георгије Лазаревић (Арад, 1789 – Београд, 8. фебруар 1843), управитељ дворске школе и учитељ кнежевића Милана Михаила у Пожаревцу од 1832. до 1835. године (Аћим Медовић, **Окружије пожаревачко**, Гласник Друштва српске словесности, IV,

Београд, 1852, 217), написао је уџбеник **Руководство к аритметики за књажевско србске школе** (1833). На другој страни књиге објављена је напомена: „Допушта се да се може печатити с тим примичанијем да се, после печатања, шест екземплара ове књиге на расположеније цензуре даду. У Пожаревцу, 21. децембра 1832. Књажевска канцеларија.“ Друго издање књиге објављено је 1837. године.

² Александар Арнаутовић, **Штампарије у Србији у XIX веку**, Београд, 1912, 97.